व्यावर्तयन्ति । द्रव्यशब्दा एकव्यक्तिवाचिनो हरिहरडित्थडवित्थादयः । क्रियाः साध्यरूपा वस्तुधर्माः पाकादयः । एषु हि अधिश्रयणावश्रयणान्तादिपूर्वापरीभूतो व्यापारकलापः पाकादिशब्दवाच्यः । एष्वेव हि व्यक्तेरुपाधिषु संकेतो गृह्यते । न व्यक्तौ । आनन्त्यव्यभिचारदोषापातात् ।

साध्यरूपा जन्यस्वभावाः । एषु साध्यरूपवस्तुधर्मेषु । **अधिश्रयणेति** । अधिश्रयणादीत्यर्थः । अधिश्रयणं चुल्ल्यां स्थाल्या आरोपणम् आदिराद्यवयवो यस्य । अवश्रयणं चुल्ल्याः स्थाल्या अवरोपणम् अन्तोऽन्तावयवो यस्य, तयोः कर्मधारयः । आदिशब्देन गृहनिर्गमादिग्रामान्तरप्रवेशान्तप्रभृतीनां ग्रहणम् । पाकादीत्यादिना गमनादिग्रहणम् । **एष्वेव हीति** । जात्यादिषु चतुर्षु मध्ये ये व्यक्तेरुपाधयो धर्माः जातिगुणक्रियास्वरूपास्तेष्वेवेत्यर्थः । संज्ञाशब्दानां तु व्यक्तावेव संकेतग्रहः । द्रव्यस्य व्यक्तिव्यतिरिक्तत्वाभावेनोपाधित्वाभावान्नानात्वाभावेनोक्तदोषद्वयाभावाच्च । अत एवोक्तम्—'द्रव्यशब्दा एकव्यक्तिवाचिनः' इति । केचित्तु "संज्ञाशब्दानां संज्ञायामेव संकेतग्रहः, उपस्थाप्योपस्थापकभावेनाविनाभावाद् व्यक्तेराक्षेपः" इत्याहुः । तन्न । संज्ञायाः शब्दानतिरिक्तत्वेन तस्यचोच्चारणभेदेन भिन्नतया निरुक्तदोषद्वयप्रसङ्गात् । एवं च डित्थत्वादिकं व्यक्तिस्वरूपमेव न तु पदार्थान्तरमित्यवधेयम् । **आनन्त्येति** । नानाव्यक्तिषु नानाशक्तिकल्पनागौरवमित्यभिप्रायः । ईश्वरेच्छापक्षे तद्विषयत्वस्य नानात्वकल्पनमेव गौरवमित्यवगन्तव्यम् । ननु नानन्तव्यक्तिषु शक्तिग्रहः, किंतु दृष्टव्यक्तावेवेति कुतो गौरवमित्यत आह—**व्यभिचारेति** ।

तदुक्तम्—'गुणक्रियायदृच्छानां वस्तुत एकरूपाणामाश्रयभेदाद्भेद इव लक्ष्यते' इति । तथा च भेदप्रतीतिर्भ्रम एवेति भावः । इदमुपलक्षणम् । उत्पत्तिविनाशप्रतीतिरपि तथैव । वर्णनित्यतावादे गकाराद्युत्पत्तिविनाशप्रतीतेर्भ्रमत्वस्य स्वीकारात् । यादृच्छिकस्तु वक्ता स्वेच्छया डित्थादिशब्दानां प्रवृत्तिनिमित्तत्वे संनिवेशितो धर्मः स च 'परम्परया व्यक्तिगतश्चरमवर्णाभिव्यङ्ग्योऽखण्डः स्फोटः' इत्येके । 'आनुपूर्व्यव्यवच्छिन्नो वर्णसमुदायः' इत्यपरे 'केवला व्यक्तिरेव' इतीतरे । तत्राद्यमतद्वये विशेषणज्ञानाद्विशिष्टप्रत्ययः । तृतीयमते च निर्विकल्पात्मकः प्रत्ययः । तदित्थं चतुष्टयी शब्दानां प्रवृत्तिरिति दर्शनं व्यवस्थितम् । सर्वेषां शब्दानां जातिरेवार्थः । गुणक्रियाशब्दानां गुणक्रियागतायाः यदृच्छाशब्दानां च बालवृद्धशुकाद्युदीरिततत्तच्छब्दवृत्तेस्तत्तत्समयभेदभिन्नार्थवृत्तेर्वा जातेरेवाभिधेयतासंभवात् । इति जातिशक्तिदर्शनमिति संक्षेपः । अत्र—'बोद्धव्योऽसात्पदादर्थोऽयमित्याकारिकेशितुः । इच्छापि संकेताख्यात्र शक्तिरित्याहुरौहिकाः ॥ अर्थप्रतीतिजनने स्वतः सामर्थ्यलक्षणम् । शब्देनार्थस्य संबन्धं शक्तिं मीमांसका जगुः ॥ तत्र लाक्षणिके शब्देऽपीश्वरेच्छास्त्यतोऽखिला । उच्छिद्येलक्षणातोऽत्र मीमांसकमतं मतम् ॥ सा जातियुक्तव्यक्तौ स्याज्जातिमात्रे तथा क्रमात् । मतद्वये तथाप्यन्त्या युक्ता लाघवतोऽभिधा ॥ किंच कार्यान्विते शक्तिमाहुः प्राभाकरा न तत् । युक्तं गौरवतः किंतु लाघवात् साऽन्विते कगा ॥' इति संग्रहश्लोकाः ॥